

EL METGE VALENCIÀ GASPÀR TORRELLA, AUTOR D'UN DELS PRIMERS TRACTATS SOBRE LA SÍFILIS (1497)

SIERRA i VALENTÍ, Xavier

 <https://orcid.org/0000-0001-9080-0869>

Acadèmic corresponent de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya, Terrassa (Vallès Occidental), xsierav@gmail.com

Rebut: 21 de juliol de 2020

Acceptat: 14 de setembre de 2020

PARAULES CLAU:

- *Gaspar Torrella*
- *Sífilis*
- *Veneriologia*
- *Segle XV*
- *Malalties de transmissió sexual*

RESUM: Gaspar Torrella (1452-1520) fou un metge valencià de la cort del papa Alexandre VI Borja. Per encàrrec de Cèsar Borja, va escriure un dels primers tractats de la sífilis (1497), una malaltia que havia aparegut a Europa poc abans, i en ell va descriu alguns dels símptomes de la malaltia, el seu contagi sexual, i va fer algunes propostes terapèutiques, destacant la importància de la confiança en la relació metge-malalt per guarir la malaltia.

PALABRAS CLAVE:

- *Gaspar Torrella*
- *Sífilis*
- *Venerología*
- *Siglo XV*
- *Enfermedades de transmisión sexual*

RESUMEN: Gaspar Torrella (1452-1520) fue un médico valenciano de la corte del papa Alejandro VI Borgia. Por encargo de César Borgia, escribió uno de los primeros tratados sobre la sífilis (1497), una enfermedad que había aparecido en Europa poco antes, en el que describe algunos de los síntomas de la enfermedad, su contagio sexual, y propone algunos tratamientos, destacando la importancia de la confianza en la relación médico-enfermo.

KEYWORDS:

- *Gaspar Torrella*
- *Syphilis*
- *Venerology*
- *15th century*
- *Sexually transmitted diseases*

THE VALENCIAN DOCTOR GASPÀR TORRELLA AND ONE OF THE FIRST TREATIES ON SYPHILIS (1497). ABSTRACT: Gaspar Torrella (1452-1520) was a Valencian physician at the court of Pope Alexander VI Borgia. Commissioned by Caesar Borgia, he wrote one of the first treatises on syphilis (1497), a disease describes had appeared in Europe shortly before. In the treaty he described some of the symptoms of the disease, its sexual transmission, and makes some therapeutic proposals, emphasizing the importance of trust in the physician-patient relationship to cure the disease.

CITACIÓ DE L'ARTICLE: SIERRA I VALENTÍ, XAVIER. "El metge valencià Gaspar Torrella, autor d'un dels primers tractats sobre la sífilis (1497)". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2021; 74: 11-34. <https://doi.org/10.1344/gimbernat2021.74.1>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

© Xavier Sierra i Valentí, 2021

DOI:10.1344/gimbernat2021.74.1.

A la fi del s. XV una gran epidèmia d'un mal fins llavors desconegut va estendre's per tot el continent europeu. El fenomen va despertar una gran alarma i el comprensible interès entre els metges d'aquell temps. Va correspondre al valencià Gaspar Torrella (1452 -1520) el mèrit d'haver escrit un dels primers tractats sobre la sífilis (a la que ell anomenava pudendagra), probablement el de més interès clínic dels que es van escriure a les acaballes del s. XV, i que va ser fruit de les seves nombroses observacions i de l'atenció amb què escoltava els seus pacients.

VALENCIANS A LA CORT PAPAL

L'agost de 1492, el cardenal Roderic Llançol i de Borja (conegut també pel seu nom italianitzat Borgia) va ser nomenat papa amb el nom d'Alexandre VI (Xàtiva 1431 - Roma 1503). Succeïa al tron de Sant Pere al seu oncle, el papa Calixt III (Canals 1379 - Roma 1458). El papa Calixt (Alfons de Borja i Llançol) s'havia rodejat d'un entorn de valencians, catalans i aragonesos, i molts l'havien acusat de nepotisme. A la seva mort, la família Orsini, enemiga dels Borja, va perseguir els nombrosos membres valencians i catalans de Roma per tal d'impedir l'elecció d'un nou pontífex valencià (*O Dio! La Chiesa romana in mani dei catalani!*). Però després de diversos pontificats, i malgrat les pressions contràries, el conclave va escollir Roderic, nebot del papa Calixt. El nou papa, natural de Xàtiva, es volgué protegir d'un ambient hostil rodejant-se d'una cort formada fonamentalment per valencians, assegurant-se així un entorn fidel i poc permeable a les conspiracions externes. Un dels membres valencians de la nova cort papal va ser el metge Gaspar Torrella (1452-1520).

A partir del pontificat d'Alexandre VI es documenta la presència d'alguns metges d'origen jueu a les corts papals. Un d'ells és precisament Torrella, un convers que mai va retornar a València per por del creixent poder de la Inquisició als regnes hispànics. Era el tercer fill del prestigiós metge valencià Ferrer Torrella, format a la Facultat de Medicina de Montpeller i que havia impulsat els estudis de cirurgia a l'Estudi General de València. Dos dels germans de Gaspar, Jeroni i Ausiàs, també practicaren la professió. Jeroni havia estudiat a Siena i en retornar va ser catedràtic de Medicina de la Universitat de València i metge personal del rei Ferran el Catòlic. Ausiàs per la seva banda, va exercir com a metge a Cagliari.

Després d'una instrucció preliminar en llengua i filosofia a València, Gaspar va estudiar Medicina a Siena amb Alessandro Sermoneta i a Pisa amb Pierleone da

Spoletto (metge de Llorenç de Mèdici) formant-se en el galenisme avicennista. L'any 1481 va obtenir el títol de *magister* a Roma, després de cursar una súplica al papa Sixt IV. Acabats els seus estudis, va retornar a València per treballar com a metge.

El 1473 el cardenal Roderic de Borja, llegat del papa Sixt IV a les corts de Castella i d'Aragó li va proposar acompanyar-lo a Roma com el seu metge personal. Gaspar va realitzar estudis eclesiàstics i es va ordenar capellà (1487). Cinc anys després, quan el cardenal Borja va ser nomenat papa, Torrella es va convertir en un dels seus homes de confiança i va assolir diversos càrrecs a la cort pontifícia. Va arribar a ser protometge de la cort papal, càrrec que compartí amb altres metges com el també valencià Pere Pintor (ca. 1423-1503). Va ser metge personal del cardenal Cèsar Borja (Borgia), fill del papa Alexandre VI. Va ser nomenat bibliotecari de la Biblioteca Vaticana (1498-1500) i bisbe de Santa Justa (Sardenya) des de 1494, a la mort d'Alexandre VI va continuar a la cort papal com a metge del nou papa, Juli II (Giuliano della Rovere, 1503-1513) a qui havia tractat de sífilis. En la seva categoria de bisbe va prendre part del V Concili de Leterà (1512-1517).

Figura 1. Cristofano dell'Altissimo: Retrat del cardenal Roderic de Llançol i de Borja (futur papa Alexandre VI). Oli sobre tela, 59 x 44 cm. Galleria degli Uffizzi, Florència. (Foto: Wikimedia commons).

Figura 2. Altobello Melone: Retrat d'un gentilhome, identificat amb Cèsar Borja. Oli sobre taula, 58,1 x 48,2 cm. Acadèmia de Belles Arts "Giacomo Carrara". Bèrgam (Itàlia) (Foto: Wikimedia commons).

LA SÍFILIS

A la fi del s. XV comença a escampar-se per Europa la sífilis. No entrarem aquí en el discutit origen d'aquesta malaltia, que per uns va ser introduïda des d'Amèrica i per altres era ja preexistent a Europa. El cert és que, a partir de la guerra de Nàpols entre Carles VIII de França i Ferran el Catòlic, va començar una epidèmia de lúes de grans proporcions al Vell Món. L'exèrcit francès es composava de 36.000 homes de molt diverses procedències i un nombrós contingent d'unes 800 prostitutes a la rereguarda, segons era costum a l'època.^{1,2} El setge de Nàpols va ser llarg (prop de dos anys) i la malaltia va anar progressant, tal com testimonia Cumano, metge de Carles VIII, que alertà sobre “*unes pústules com grans de mill que solen aparèixer al prepuci o al glans*”.

Per això, tant si era una malaltia nova o no, s'accepta com a punt de partida de l'eclosió de la sífilis a Europa la batalla de Fornovo (5 de juny de 1495). A més de la convivència amb les bagasses, les nombroses violacions i la repatriació de les tropes van assegurar l'escampada d'una malaltia que s'encomana per contacte sexual. El paper que va tenir l'exèrcit francès en la seva propagació li va valdre el nom del “*mal francès*”, tot i que l'apel·latiu variava segons les diferents nacionalitats ja que ningú volia vincles amb una malaltia considerada vergonyant. Els francesos la van anomenar *mal de Nàpols*, els napolitans *mal espanyol*, els russos *mal dels polonesos*, els portuguesos i nordafricans *mal de Castella*. Pels turcs era el *mal dels cristians* i quan es va imposar la teoria de l'origen americà, molts la denominaren *mal d'Índies*... A Catalunya i a València se l'anomenava *mal de sements*.³ Finalment es va optar pel nom de sífilis, a partir d'un poema de Girolamo Fracastor (*Syphilos sive de morbo gallico*).^{4,5}

De tota manera, tenim alguns indicis que hi va haver casos europeus de lues anteriors a la guerra de Nàpols. La primera referència de sífilis la podem situar precisament a Barcelona, on Ruy Díaz de Isla diu que ja va veure un cas “*en el año 1493 de Nuestro Señor*”.⁶ El 18 de juny de 1495, un mes abans de la batalla de Fornovo, Nicola Squillaccio, un metge d'origen sicilià, va escriure des de Barcelona una carta adreçada a un tal Ambroise Rosato, físic i astrònom. A la carta, comenta l'aparició d'una nova malaltia que s'ha declarat a la ciutat.⁷ Squillaccio constata que cada segle porta, entre altres coses, noves formes de malaltia, que poden portar a la mort. Aquesta carta, redactada en llatí, és probablement el document més antic que coneixem sobre la sífilis a Europa.⁸

La malaltia s'escampava arreu. El mateix 1495 va arribar a Escòcia, on li van dir “*verola escocesa*”. Dos anys després, tota Europa, des d'Alemanya i Rússia fins

les costes dàlmates, n'estava infectada. L'any 1498 arribà a les costes d'Àfrica i els navegants portuguesos la van dur a l'Extrem Orient (Calcuta, Goa, Xina, Japó).

Tampoc respectava classes socials, i tant es podia veure en captaires com en reis. El mateix papa Alexandre VI, de coneguda vida llicenciosa, n'estava infectat. La seva filla, Lucrecia Borja, va presentar sífilides a la cara, i es va haver de cobrir d'un espès vel negre i limitar les seves aparicions públiques.

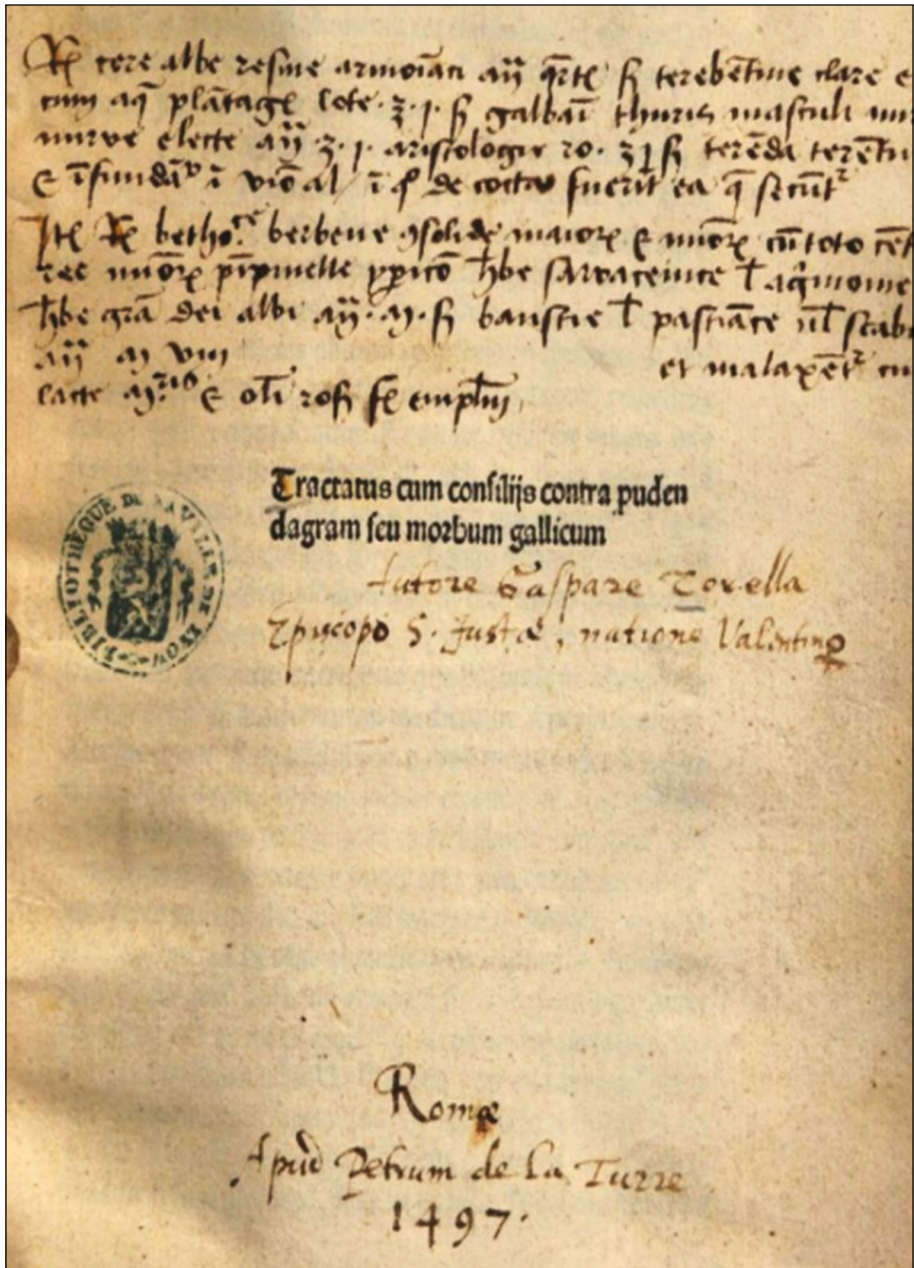
Un altre fill del papa, Cèsar Borja, també s'havia contagiats de la sífilis en un prostíbul de Nàpols. Primer li va sortir un xancro al penis, posteriorment un exantema generalitzat (probable roséola) i, més tard, sífilides pustuloses a la cara i al cos. Però sobre tot patia uns intensos dolors articulars nocturns. Preocupat per la seva malaltia, va encarregar que el seu metge personal, Gaspar Torrella, l'estudiés a fons.

A partir d'aquest encàrrec, Gaspar Torrella va dedicar dues obres a la sífilis, ambdues dedicades a Cèsar Borja: *Tractatus cum consiliis contra pudendam seu morbum gallicum* (1497)⁹ i *Dialogus de dolore cum tractatu de ulceribus in pudendagra euenire solitis* (1500).¹⁰ Aquesta darrera és una obra divulgativa de l'anterior on un metge (*Medicus*) explica i contesta algunes qüestions a un pacient (*Vulgus*). Ens centrarem doncs en la seva primera obra, el *Tractatus*, que és el que té més interès des del punt de vista mèdic.

EL “TRACTATUS DE PUDENDAGRA”

L'encàrrec que Cèsar Borja fa a Torrella fou el d'escriure un llibre eminentment pràctic, que intentés respondre de forma concreta algunes qüestions: quin era l'origen de la malaltia, si s'havien escrit altres obres sobre el tema, com tractar la malaltia i sobretot, com mitigar els dolors nocturns.

En aquell moment només s'havien escrit dues obres sobre el “mal francès”, de caire més acadèmic que pràctic. El primer tractat va ser *De pestilentiali scorra sive mala de Franzos* de l'alemany Joseph Grünpeck (1496),^{11,12} on destacava que “era una malaltia quasi aliena a la Natura, que no s'havia vist encara i que era absolutament inaudita”. Proposava el nom de “mentulagra” per a designar la malaltia, un neologisme que significa *mal del penis*, una malaltia de la *mentula*, o de “l'òrgan masculí de la virilitat”.¹³ A part d'això, el llibre especulava sobretot al voltant de les causes de l'aparició sobtada del mal, que atribuïa a una conjunció d'astres, una creença molt

Figura 3. Primera pàgina de l'incunable de Gaspar Torrella "Tractatus cum consilijs contra pudendagra...", editat a Roma l'any 1497. (Font: Wikimedia commons).

arrelada en aquell temps i que veurem repetida més tard en altres obres: Gilinus (1497) la vincula a la confluència de Mart amb Saturn, i el professor de Bolonya Wendelic Kock (1502) a la reunió de Júpiter, Mart, Mercuri i el Sol en el signe Balança.¹⁴ El mateix Gaspar Torrella, seguint la doctrina hegemònica indicarà que la malaltia ha aparegut coincidint amb el pas de Saturn per la constel·lació d'Àries. L'obra de Grünpeck, doncs, té molt poc interès mèdic.

Una altra obra precoç és un breu discurs de Nicola Leoniceno (1428-1524) *Libellus de epidemia quam itali morbum gallicum vocant*, que va ser imprès a Venècia el juny de 1497, per informar a Pico della Mirandola de la nova malaltia i on fa una erudita disertació sobre entitats morbosos descrites pels antics descartant que sigui cap d'elles.

Si considerem aquests dos antecedents, que són més erudits i acadèmics que pròpiament mèdics, el llibre de Torrella és la tercera obra publicada.

A la dedicatòria del *Tractatus*, Torrella deixa clar el seu origen valencià i també el de Cèsar Borja (*cardinalem valentinum (...) natione valentino*).¹⁵ No és l'única referència a la nostra nació. Més endavant, en parlar de la transmissió de la malaltia, cita el contagi del *magistro Antonio Marci catalano artium et medicine doctori*, en un bany.¹⁶

L'obra consta de dues parts. A la primera s'exposa la patologia i terapèutica, i a la segona alguns *consilia o curae particulares*, el que avui anomenariem casos clínics, aportant la pròpia experiència mèdica de Torrella amb els seus pacients.

Torrella tracta l'origen del mal, exposant les doctrines més acceptades del seu temps: segons els astròlegs, les constel·lacions en són la causa;¹⁷ mentre que d'altres pensen en un càstig diví, una concepció molt habitual en aquell temps, i encara més en una malaltia d'aquestes característiques.¹⁸ Però, dit això, es concentra en descriure la malaltia per la que proposa el nom de *pudendagra*, ja que s'inicia a les parts pudendes (genitals).¹⁹ Torrella pensa que és una malaltia similar a la *scabies* (la sarna) i, per tant, es contagia sobretot per contacte (*maxime inficit ex contactu*) i cita en aquest sentit Aristòtil i Avicenna. D'acord a la teoria humoral, l'autor pensa que certs humors poden corrompre la sang i contribuir a la difusió del mal en el cos. Així es podria distingir pudendagra sanguínia, colèrica, flemgàtica, etc.

Torrella descriu clínicament els signes i símptomes del nou mal. Les lesions secundàries són descrites com pústules crostoses i humides, que traspuen una secreció que compara amb la mel d'un rusc (*favo mellis similis*) i de vegades són rodones i dures com els grans d'una figa.²⁰

Figura 4. *El Nen Crist castiga la humanitat amb la sífilis. Xilografia.*
“De pestilentiali scorra sive mala de Franzos de Joseph Grünpeck” (1496).

Cèsar Borja patia d'intensos dolors ossis nocturns i havia preguntat expressament sobre el particular a Torrella, per la qual cosa el metge valencià es concentra en aquesta simptomatologia. Si les úlceres i pústules estan causades per la matèria més subtil que aflora a la pell, els dolors ossis, musculars i articulars, segons la concepció de Torrella, són causats per una matèria més espessa.

Torrella intenta explicar la causa per la qual els dolors són més intensos durant la nit. Segons ell, els porus es tanquen durant la nit, propiciant una major concentració de la humitat i calor en el cos.

ELS *CONSILIA*

La segona part aporta els *consilia*, l'experiència personal del propi Torrella en el tractament de diversos casos clínics (*curae particulares*).²¹ Estava en un lloc privilegiat per a estudiar la malaltia, ja que només en l'entorn del papa, pot observar disset casos de sífilis entre familiars i cortesans.

Aquesta és doncs una part de gran interès, en la que podem constatar el gran detall amb el que feia l'anamnesi i com recollia, a més dels símptomes, les preguntes

que els propis malalts plantejaven. Veiem com, a més de deixar clar el mecanisme de contagi per via sexual, Torrella estableix una comunicació fluida que permet una relació de confiança (*fides*).²²

El primer cas aportat és el d'un amic de Torrella, un servent de Cèsar Borja, valencià, anomenat Nicolau (*Nicolaus minor valentinus*) de 24 anys, d'estatura mitjana. Alguns pensen que aquest primer cas, sota un nom fingit, era el del propi Cèsar Borja.

El pacient havia mantingut una relació sexual amb una dona malalta de pudendagra, pel que en opinió de Torrella es va infectar en el curs del contacte sexual, com es pot veure per l'úlcera indurada (xancra) que li va sortir al penis, amb adenopatia inguinal.²³ A la setmana següent va patir dolor als braços, cames, cap i coll, seguits al poc temps de grans pústules crostoses a la cara i al coll. A petició de Cèsar Borja, Torrella es fa càrrec del cas i diagnostica una pudendagra flemmàtica i melancòlica. El tractament proposat inclou un règim dietètic (*abstinere a cibis dulcibus... dimisit caules, rapas et pastinacas rizum...*). Recomana algunes pocions i proposa una pauta diaforètica en estufa, amb períodes de descans. Malgrat tot, les pústules de la cara no desapareixen. Torrella recomana aleshores l'aplicació d'un unguent exclusivament sobre les pústules cada nit. A la fi, tot i que segueix amb dolors, les pústules desapareixen.

Un aspecte interessant són les preguntes que formula Nicolau al seu metge, demanant que l'informi de la natura de la malaltia i de com s'encomana.²⁴ El *Tractatus* deixa clar el mecanisme de contagi sexual de la sífilis i demostra que Torrella escolta els pacients, intenta explicar la natura de la malaltia i els mecanismes de contagi i els tranquil·litza establint amb ells una cordial relació de confiança.

El segon cas és el d'un home anònim, de 46 anys, de complexió sanguínia, que va ser atès per Torrella durant el mes d'agost de 1497. L'anamnesi revela que l'home ha treballat dur, s'ha exposat molt al sol i ha portat una vida irregular. La pudendagra comença amb pústules grans i vermelles i dolors intensos a coll i espatlles. Progressivament les lesions cutànies s'estenen a tot el cos i els dolors, de predomini nocturn, també es generalitzen. La cara es desfigura completament, i això li ocasiona un clar rebuig social.²⁵ El pacient ja ha estat diagnosticat de lepra per altres metges i, desanimat, demana a Torrella si pot esperar una solució al mal que el turmenta. El metge valencià l'intenta consolar.²⁶ Li proposa el règim galènic de les sis coses no naturals (*sex res non naturales*): l'ambient, l'exercici físic, l'alimentació i la beguda, el son, l'excreció i les emocions.²⁷ També recepta unguents i sudoracions, i poc a poc les lesions van desapareixent.

El tercer cas és el d'un home de 30 anys, oriünd de Llombardia (*longobardus*), que treballa de paleta a Roma. És de complexió flegmàtica i ha adquirit la malaltia per contagi. Fa deu mesos que presenta grans pústules cobertes de crostes, que deixen anar un pus blanc i espès. A l'anamnesi, es constata un aprimament manifest, malgrat que l'home segueix menjant bé.²⁸ Torrella diagnostica una pudendagra flegmàtica i s'adona que el seu pacient està immers en la pobresa. Li recomana un canvi de vida: pujar la seva cambra a la part alta de la casa i fer el possible per mantenir-la escalfada amb aire sec, abrigar-se bé, cobrir-se el cap amb un barret i calçar-se bé. També l'exhorta a l'alegria, a divertir-se i a fugir de penes, tristeses i melancolies. Sembla ser que el tractament funciona. El pacient torna guarit. Almenys d'esperit.²⁹

El quart cas és el d'un home d'una certa edat, prim i morè, amb escassa vellositat corporal. Un pacient típicament melancòlic. Segons diu, fa un any que pateix de pudendagra, després d'haver dormit al mateix llit que el seu germà, que també estava malalt. Dos mesos després va presentar dolors nocturns a tot el cos, amb una erupció de grans pústules, cobertes de crostes de color cendrós. Poc després, els dolors van desaparèixer. Va passar uns deu mesos sense simptomatologia, fins que, fa un mes i mig (explica Torrella) van retornar les àlgies, al temps que van aparèixer dues úlceres a la regió tibial esquerra, infectades i doloroses. El pacient ho atribueix a l'acció d'un cirurgià que per intentar calmar el dolor va aplicar-li un tractament corrosiu. El metge valencià, després d'haver-lo escoltat, li recomana el tractament: el règim de les sis coses no naturals, sudoracions i unguents.

El cinquè i darrer dels *consilia* és el cas de Johannes de Toledo, proper al cardenal Borja, bisbe i tresorer, de 55 anys, contagiad de pudendagra. Presenta dolors intensos i continus al braç, espatlles, coll, cames, peus i mans. El dolor és insuportable, ha estat atès per metges i empírics sense resultat i ara ha decidit intentar l'ajuda de Gaspar Torrella, precedit d'una gran fama, per veure si pot alleugerir-lo. No el preocupen les dissertacions ni les especulacions etiològiques: vol un remei ràpid al seu patiment.³⁰ Està molt amoinat i prega a Déu per la seva salut. Aquesta invocació de Déu serveix a Torrella per dissertar sobre l'origen diví de la medicina i del sagrat deure del metge, ja que Déu ha creat les plantes i els remeis i la figura del metge per aplicar-los. Després, el metge valencià planteja un diagnòstic diferencial per tal de descartar altres malalties cutànies: lepra, impetigen, herpes, nòduls cutanis, pruija i dolors nocturns, blefaritis, verola, berrugues, sudamines i líquens.³¹ La lectura de les *propria signa*, els signes específics, porten Torrella a pensar que el pacient té una malaltia propera a la *scabies*, és a dir, pudendagra. Proposa el tractament del règim galènic de les sis coses no naturals, amb ritmes irregulars de son, fàrmacs i sudacions. Fets els tractaments proposats, el pacient experimenta una millora, però Torrella li demana que segueixi un

tractament de manteniment, per evitar recaigudes, i que pregui a Sant Damià, un sant metge canonitzat per l'Església.

INTERÉS DE L'OBRA DE GASPAR TORRELLA

La lectura atenta de l'obra "*Tractatus cum consiliis contra pudendam seu morbum gallicum*" de Gaspar Torrella, ens pot fer veure quines van ser les principals aportacions del metge valencià a la medicina del seu temps.

Obra pionera

En primer lloc es tracta d'una obra pionera per l'estudi de la sífilis. Els tractats previs, de Joseph Grünpeck i Niccolò Leoniceno són, més elucubracions erudites que llibres de real interès mèdic. En l'opinió de Karl Sudhoff l'obra de Torrella és la més valuosa i original, la que té menys prejudicis, la més directa i la menys acadèmica d'aquestes obres primerenques sobre sífilis, ja que és la que més dades semiològiques aporta. A més, té l'interés suplementari d'afegir cinc casos clínics (*curae particulares*) que han estat atesos pel mateix autor. Això ens aporta un testimoni en primera persona tant dels aspectes patològics de la sífilis a finals del s. XV, com de la manera de fer l'anamnesi en aquell temps.

Com recorda Jon Arrizabalaga,³² Torrella pertany a la primera generació de metges que van usar la impremta, un invent llavors molt recent, per difondre els coneixements. El seu lloc destacat a la cort papal li va facilitar considerablement els mitjans. Per això, les seves obres van ser sovint citades durant molts anys per importants autors com Jean Astruc (1684-1766).³³

A part dels precedents ja citats, podem considerar quines altres obres sobre sífilis es van escriure, coetànies al *Tractatus* de Torrella:

— **Francisco López de Villalobos (1473-1549)** Era un metge d'origen jueu, natural de Zamora, protegit pels marquesos d'Astorga. Va ser metge de la casa ducal d'Alba (1506), del rei Ferran el Catòlic (1509) i de l'emperador Carles V (1518).³⁴ La seva primera obra publicada va ser el *Sumario de la Medicina. Con un Tratado de pestíferas bubas*, l'any següent a l'obra de Torrella, 1498.³⁵ L'obra, escrita totalment en vers, passa revista als coneixements mèdics de l'època, i està dedicada

Figura 5. Bust de Gaspar Torrella (València, 1452-Roma, 1520) que es troba a la façana est de l'antiga Facultat de Medicina de Saragossa. (Foto: Valènciaactua.es).

als marquesos d'Astorga. La segona part, el *Tratado de pestíferas bubas*, aporta descripcions clíniques molt detallades sobre la clínica de la sífilis i revisa les opinions mèdiques més destacades del seu temps sobre aquesta malaltia.³⁶

— **Pere Pintor (1423-1503)** Era un jueu convers, natural de Xàtiva, que va estudiar Medicina a la Universitat de Lleida. Va exercir a València on va ser examinador de metges i professor de Cirurgia. Va instal·lar-se a Roma per fugir dels rigors de la Inquisició contra els jueus conversos (alguns membres de la seva família van ser processats i el seu company, el metge Lluís Alcanyís, va ser ajusticiat a la pira). A Roma va trobar la protecció del Sant Pare Alexandre VI, que l'incorporà a la cort pontifícia, com ja havia fet amb Gaspar Torrella. Pintor va arribar a ser el metge personal del papa (1499). Va escriure *De morbo foedo et occulto his temporibus affligente* (1500), un dels llibres primerencs sobre el “mal francès”, on es fa una de les més precises descripcions de la clínica de la sífilis d'aquell temps i es descriu la presència del xancre a la vulva femenina. A l'introducció de l'obra es fa una breu dedicatòria al papa Borja.

— **Joan Almenar (1502).**³⁷ De família noble, va ser senyor de Godella i Rocafort. La seva fortuna personal no va ser un impediment perquè es doctorés en Arts i Medicina i exercís com a metge a València. Va publicar un tractat sobre sífilis, *Libellus ad evitandum et expellendum morbum gallicum* (1502), que es va convertir en un dels textos més difosos del s. XVI sobre el “mal francès”. L’obra està dedicada a un amic de l’autor i consta de set capítols dedicats a l’estudi de les causes, símptomes, pronòstic, tractament i profilaxi de la sífilis. Per designar la malaltia, Almenar va proposar el neologisme cultista “patura”, contracció de *passio turpis saturnina* (patiment horrible saturní), denominació que no va prosperar. Quant a l’origen, distingeix causes primitives (influència astral, corrupció de l’aire) i corporals, on destaca el contagi, que té lloc especialment durant les relacions sexuals. També assenyala que es pot transmetre als nadons alletats per dides. La clínica inclou el xancre d’inoculació o úlcera, els dolors generalitzats i les pústules. Quant a terapèutica, destaca les friccions d’ungüents mercurials, per afavorir la “digestió de la matèria pecant”.

— **Bartolomäus Steber (? – 1506)** Membre del claustre universitari de Viena, va publicar el 1498 en aquesta ciutat un breu estudi titulat *Malafranczos morbo gallorum praeservatio ac cura*, que com altres obres d’aquest temps és més una dissertació teòrica i erudita que d’interès pràctic.³⁸

El contagi

Prèviament a la publicació del *Tractatus*, Gaspar Torrella estava ja molt interessat en les malalties contagioses. La noció del contagi era encara molt incipient i la teoria dels “miasmes” en la transmissió de certes malalties encara no havia estat ben formulada per Fracastor.³⁹

Tot i que, com hem vist, Torrella accepta la teoria hegemònica de l’influència dels astres, a nivell pràctic constata que la pudendagra es pot encomanar durant l’acte sexual. Així ho veiem en els *consilia* del *Tractatus* i en les explicacions i consells que dona als seus pacients. Una observació encertada, que no tots en l’època arriben a fer amb precisió.

Efectivament, els mecanismes de transmissió sexual no eren encara universalment acceptats, i no faltava qui feia còrrer altres interpretacions, sovint amb

clara intencionalitat política. Així, Cesalpino atribuïa l'origen del "*mal de Nàpols*" a una barreja que els espanyols havien fet amb sang de leprós i vi per venjar-se dels francesos; Fallopio deia que eren els napolitans que havien enverinat l'aigua dels pous. La teoria més fantasiosa era la de Fioravanti, que creia que la causa estava en unes pastes pastades amb carn humana.

Fins i tot alguns dels que acceptaven el contagi per contacte sexual buscaven explicacions exòtiques a l'origen del mal: còpules de leprosos amb prostitutes (Jean Menard), d'homes amb micos (Jean Laudier) o d'homes amb cavalls malalts de borm (Van Helmont).

Molts pensaven que la sífilis es podia contagiar per via aèria o per l'alè. Hume comenta que el 1529 el cardenal Wolsey va ser acusat a la Càmera dels Lords d'haver encomanat la sífilis al rei d'Anglaterra Enric VIII "xiuxiuejant-li a l'orella", malgrat que el prelat sabia que ell era sifilític.

Una altra dada en aquest sentit és una disposició legal del Parlament de París, que va decidir prendre dràstiques mesures per prevenir la sífilis. El 6 de març de 1496 va promulgar una ordre per la que tots els sifilítics que no eren burgesos de París havien d'abandonar la ciutat en 24 hores, sota pena de ser penjats si no ho feien.⁴⁰ La disposició estava adreçada al personal de pas (probablement a excombatents de la guerra de Nàpols), però està clar que una mesura d'aquest tipus indica que es desconeix el mecanisme de contagi, ja que la norma afectava "*qualsevol sifilític que conversés amb altres persones*". També a Lió es van promulgar entre el 7 de juliol de 1496 i el 12 d'agost de l'any següent quatre disposicions oficials, per treure els sifilítics de l'hospital (fins i tot els que semblaven guarits) i expulsar-los amb l'amenaça d'assotar-los.⁴¹

En canvi, a Escòcia tenien ben clar el mecanisme de contagi de la malaltia, que havia arribat molt aviat al país. L'any 1497, el consell municipal d'Aberdeen va redactar un decret prohibint l'exercici de la prostitució per prevenir la difusió de la sífilis.⁴²

Torrella també recomana, per cert, el control de la prostitució per prevenir l'expansió de la malaltia. En qualsevol cas, el *Tractatus* de Gaspar Torrella va ser la primera publicació on es reconeix que la malaltia es transmet per contacte sexual.

La descripció clínica

El *Tractatus cum consiliis* va ser el primer llibre que podem dir que fa una descripció adequada de la clínica de la sífilis. Probablement les cinc històries clíniques de les *curae particulares* afegides al final van facilitar l'observació atenta de la simptomatologia. Però no van ser les úniques. En l'entorn papal la sífilis sovintejava. L'experiència clínica de Torrella devia ser considerable.

Així, trobem la descripció de la sífilis primària amb el xancre que surt al penis després del contagi, "*cum sorditie et virulentia*", si bé Torrella creu que surt poc després del contacte sexual i no passat el període d'incubació de tres setmanes, com és habitual. Descriu la induració característica de la base del xancre i l'adenopatia inguinal.

De la sífilis secundària descriu les lesions cutànies papulocrostoses, els exantemes i sobretot els dolors ossis i articulars nocturns. De la sífilis terciària descriu les gomes del terciarisme i la desfiguració facial (probablement per destrucció nasal).

Probablement, la clínica i evolució de la sífilis durant els primers 50 anys de la seva aparició a Europa (1495-1545) diferia bastant de la malaltia tal com l'hem conegut després.⁴³ Llegint les descripcions dels diversos tractadistes dels primers anys, ens trobem amb una malaltia d'evolució molt més ràpida, fulminant, que causava la mort en dos o tres anys. La descripció de les lesions cutànies són molt més dramàtiques i deformants. Però sobretot crida l'atenció el clar predomini dels dolors osteòcops nocturns que es troba unànimement reflectit en tots els tractats d'aquest període, amb un protagonisme superior al que s'observa més tard. Tot fa pensar en una forma molt més virulenta de la sífilis en els primers anys, que progressivament es va anar transformant en la malaltia que coneixem avui. Segurament podem distingir un primer període de la sífilis (1495-1516), en la que la malaltia té un curs greu i fulminant amb gran predomini dels dolors osteòcops nocturns; una segona fase (1516-1546) on es descriu una gran riquesa de signes cutanis, i en la que destaca l'alopecia (en alguns llocs la veiem anomenar *peladina*), i posteriorment una tercera fase on progressivament la clínica es consolida en la forma que coneixem avui. El canvi que experimentava la malaltia ja va ser observat per Fracastor (1546): "*...la malaltia està declinant, i potser aviat no es transmetrà tan fàcilment ja que el virus es debilita més dia a dia*".⁴⁴

El tractament

Els tractaments que apareixen al *Tractatus* són, com era bastant habitual en el seu temps, recomanar el règim galènic de les sis coses no naturals (*sex res non naturales*): l'aire que es respira, l'exercici, la dieta, el son, els residus i les passions o accidents de l'ànima, és a dir, les emocions.

Torrella també proposa el tractament de la sudoració en estufa, generalment amb una pauta que alterna períodes de diaforesi i de descans. Per a obtenir una diaforesi abundant insisteix en aconseguir un aire càlid a les estances i abrigar-se bé, usant mantes, capells... Els diaforètics tindran un gran predicament en els segles posteriors i seran la base de molts tractaments per a la sífilis, com els de l'arítjol o el guaiac,⁴⁵ aquest darrer importat d'Amèrica i que en el s. XVI serà subjecte d'un pròsper comerç que enriquirà als Fugger, banquers de Carles V.⁴⁶ Les sudoracions forçades van ser habituals als hospitals de malalts veneris i fins i tot van ser recollides en alguna poesia satírica de Quevedo.⁴⁷

El *Tractatus* proposa alguns remeis per dormir bé i recomana enemes si cal. L'administració de pocions té la finalitat d'actuar com a revulsiu, laxant, i de cosumpció de les restes. Entre els ingredients emprats als remeis hi trobem grans de mill i d'ordi, anís de fonoll, xarop d'endívies, sucre... Com a sedant s'empra el xarop de roselles (*sirupi de papauere*).

Com era habitual en aquell temps també es contemplen sagnies, clisteris i enemes, que tenen per funció l'evacuació dels humors morbosos.

Finalment també s'usa el mercuri, un tractament que malgrat la seva toxicitat serà molt usat en segles posteriors, i que donarà lloc al famós aforisme "Una hora amb Venus i tota la vida amb Mercuri". Al *Tractatus* es recomanen cinc unguents amb mercuri (*argentum viuum*) i una loció amb sublimat de mercuri (*argentum sublimatum*) per fer friccions. També es proposa l'ús de pòlvores de cerussa (*ceruse sulfuris polvere*) conegudes després com blanc de plom, bastant tòxic. En ocasió d'algunes intoxicacions del seu entorn, Torrella es va adonar dels perills del mercuri, ja que en la seva obra posterior *Dialogus de dolore cum tractatu de ulceribus in pudendagra euenire solitis* (1500), es manifesta contrari al seu ús terapèutic.

LA RELACIÓ METGE-MALALT

El *Tractatus* ha estat motiu de diversos treballs, que s'han centrat sobretot en els aspectes clínics, epidemiològics i terapèutics d'aquest tractat, aspectes de vital importància, ja que és la més destacada de les primeres obres dedicades a aquesta malaltia. Però potser ha estat menys comentada la relació metge-malalt, que Torrella deixa ben clar en el seu llibre i que ens semblen de gran interès. Una de les investigadores que ha tractat aquest tema és Concetta Pennuto, especialista en la història de la medicina del Renaixement.⁴⁸

A la seva dedicatòria, l'autor diu que el gènere humà està en deute amb Cèsar Borja, ja que gràcies a ell s'ha descobert com tractar una malaltia considerada incurable. L'autor menciona a continuació la figura de Niccolò Falcucci, un metge florentí que va escriure els *Sermones medicinales*, un recull de la ciència mèdica de l'època, on destacava la importància de la confiança (*confidentia*) que ha de presidir la relació de metge i pacient i de la virtut imaginativa (*virtus imaginativa*), un atribut de l'ànima racional per la que el malalt confia que aconseguirà ser guarit.⁴⁹

Cal que el metge es guanyi la *confidentia* i que estimuli la *imaginatio* dels seus pacients. En els *Sermones*, Falcucci afirma que per aconseguir-la és molt important la reputació del metge (*bona fama*) allunyant-se dels vicis i de tractes amb mala gent, especialment dels assassins. També haurà de ser modest i humil, i evitar mostrar-se gelós dels seus companys i no parlar malament d'ells en públic. Finalment cal que s'expressi en un llenguatge comprensible i planer que pugui ser ben entès pels pacients.

A part de Falcucci, Torrella cita Avicenna i Plató, d'on emana la idea primigènica de la influència de la *mens* sobre el *corpus* i la importància de la confiança en la relació metge-pacient.⁵⁰ Així, la *confidentia* produeix *effectus realis* sobre el cos, que pot experimentar canvis físics, degudament estimulat per la *virtus imaginativa*, pel desig i l'esperança de guariment.

Torrella és doncs, un partidari de la psicoteràpia. La seva obra posa de manifest l'actitud dialogant del metge valencià, que basa la comunicació amb el seu pacient en escoltar-lo atentament i establir amb ell una relació de confiança. Es val de la participació activa de les funcions del pacient, un element tan important com l'arsenal terapèutic de l'època: unguents, sudacions, exercici físic o clisteris. En estudiar la seva obra, Concetta Pennuto afirma: "L'experiència demostra que el pacient es recupera de la seva malaltia perquè veu satisfeta la seva esperança de ser atès per un gran metge, tan esperat".

Cal dir que alguns dels recursos de Torrella (escoltar, consolar, empatitzar i recomanar alegria) ja els trobem en certa manera en metges anteriors a ell, com és el cas de Maimònides (1135-1204).⁵¹ El cristianisme medieval va influir en la pràctica de la medicina, recomanant una mena “d'amistat mèdica” entre metge i pacient, deixant sempre clar que el metge cura en nom de Déu. Arnau de Vilanova (c. 1240-1311), en el seu escrit *De conservanda sanitate*, es defineix com “ministre de la naturalesa”; però ho és *cum bonitate et adiutorio Dei benedicti*.⁵² Però en la majoria dels casos la malaltia és considerada com a fruit del pecat⁵³ i el metge actua més en funció de la compassió o de la caritat, que no precisen de la confiança per part del malalt. Més endavant el cristianisme anirà desviant la seva atenció del metge per focalitzar-la en la figura del confessor, ja que la curació emana de Déu, i el clergat és la seva més clara representació. En el s. XVII, la principal funció del metge a la capçalera d'un moribund era anar a cercar el confessor, autèntic protagonista del moment, i en molts casos el paper del metge es limitava a certificar la defunció.⁵⁴

Torrella se'ns presenta doncs com un precursor dels aspectes psicològics de la relació metge-malalt. Per ell, el paper del metge no es redueix a ser un mer registrador de símptomes ni un prescriptor d'ungüents. És un model de metge que sap escoltar, observar, tranquil·litzar i explicar les causes de les malalties als seus pacients. La confiança del malalt en el metge i la seva convicció que es curarà són bàsiques en l'obtenció de bons resultats. Probablement aquestes van ser les armes més importants del seu tractament i les que van aconseguir les millores, que segons afirma, obtenia en els casos clínics que aporta al *Tractatus*.

En resum, l'obra de Gaspar Torrella va ser de gran importància al seu temps, en ser la primera en fer una descripció clínica, per avançar la noció de contagi sexual, i en destacar la importància de l'anamnesi i de fonamentar la confiança entre metge i malalt.

NOTES

1. SIERRA VALENTÍ, Xavier. “500 años de sífilis en Europa”. A: *Revista Ibero latinoamericana de ETS*, 1993; 7 (2): 69-81.
2. MCGOUGH, Laura J. “Syphilis in History: A Response to 2 Articles”. A: *Oxford Journal Medicine. Clinical Infectious Diseases*, 2005; 41:573–575.
3. COLÓN DOMÈNECH, Germà. “Filología y sífilis. Sobre el mal de simiente o mal de sement”. A: *Revista de filología española*, 1998; 78: 275-308.

4. SIERRA VALENTÍ, Xavier. "Historia de las ETS". A: VILATA CORELL, J.J. *Enfermedades de transmisión sexual*. 1a ed. Barcelona: J.R. Prous ed. 1993, p. 1-18.
5. SIERRA VALENTÍ, Xavier. *Historia de la Dermatología*. 1a. ed. Barcelona: MRA Creación y realización editorial, 1994. 350 p.
6. De RICON-FERRAZ, A. A. "Early work on syphilis: Diaz de Ysla's treatise on the serpentine disease of Hispaniola Island". A: *Int J Dermatol.*, 1999; 38 (3): 222-227.
7. QUÉTEL, Claude. *History of syphilis*. Oxford: Polity Press, 1990. 342 p.
8. Alguns fragments de la carta que el metge Squillaccio va escriure des de Barcelona (18 de juny 1495) són particularment reveladors dels que probablement són els primers casos documentats de sífilis a Europa:

"Les úlceres purulentes es disposen en cercle, i són tan abundants com en el lupus més virulent. Els signes de la malaltia són aquests: hi ha sensació pruriginosa i un desagradable dolor d'articulacions; de seguida una febre que puja molt ràpidament; la pell s'inflama i es cobreix totalment de bonys i tubèrculs, que al principi tenen un color vermellós pàl·lid, i més tard es van tornant negrosos. En pocs dies traspua un humor sangonós; apareixen més tard excrecències que recorden esponges espremudes; la malaltia no dura més d'un any, encara que la pell queda plena de cicatrius que mostren les zones que han estat afectades. Sovint comença per les parts íntimes, abans d'estendre's per tot el cos. La malaltia afecta les regions veïnes pel contacte entre homes i dones. Així és com aquest mal ha envaït recentment aquest país. Primer a mi em feia por quan vàrem desembarcar a Barcelona, una florent ciutat espanyola. Em vaig trobar amb nombrosos habitants infectats amb aquesta malaltia, que els metges tractaven amb friccions. (...) No hi ha res que pugui ser més seriós que aquesta maledicció, que aquest bàrbar verí. Els meus respectes des de Barcelona" (Quétel, op. Cit)
9. TORRELLA, Gaspar. *Tractatus cum consiliis contra pudendagram seu morbum gallicum*. Romae: magistrum Petrum de la Turre, 22 nov. 1497.
10. TORRELLA, Gaspar. *Dialogus de dolore cum tractatu de ulceribus in pudendagra evenire solitis*. Romae: Joannem Besicken i Martinum de Amsterdam, 31 oct. 1500.
11. MOORE, M. SOLOMON, HC. "Joseph Grünpeck and his neat treatise (1496) on the French Evil. translation with a biographical note". A: *Br J Venereol Dis.*, 1935; 11 (1): 1-27.
12. GRÜNPECK, Joseph. *Tractatus de pestilentiali scorra, sive dolenta de Franczos originem remediaque ejusdem continens: compilatus a venerabili viro magistro Joseph Grinpeck de Burckhausen super camina quredam Sebastiana Brant utriusque juris professoris*. Leipzig: Gregor Böettiger, 1496. 24 p.
13. VOLCY, Charles. "Sífilis: neologismos, impacto social y desarrollo de la investigación de su naturaleza y etiología". A: *Iatreia* [Medellín], 2014; 27(1): 99-109.
14. GINÉ i PARTAGÀS, Joan. *Tratado clínico-iconográfico de enfermedades venéreas y sifilíticas*. Barcelona: La Academia, 1883, p. 386.

15. “*Ad reuerendissimum et illustrissimum in Xto. Patrem d.d. Cesarem de Borgia titulo sancte Marie nove diaconum Cardinalem Valentinum incipit de pudendagra seu morbo gallico editus a Gaspare Torrella ep e Sancte Juste natione valentino*”

(Al reverendíssim i illustríssim en Crist, pare Cèsar de Borja, diàcon titular de Santa Maria i cardenal valencià, comença *Pudendagra seu morbo gallico* editat per Gaspar Torrella, bisbe de Santa Justa i de nació valenciana)

16. TORRELLA, Gaspar. *Tractatus cum consiliis contra pudendam seu morbum gallicum... op. cit.*, p. LVII.

17. *Et primo quod ad cognitionem morbi et causarum dicunt Astrologi huno morbum euenire a constellatione corporum superiorum, nam dicunt quod effectus vniuersalis in causas vniuersales resolui debet. Alij dicunt quod est flagellum Dei.*

(En primer lloc, per comprendre la malaltia i les seves causes diuen els astròlegs que la malaltia esdevé de les constrel·lacions y cossos superiors, i que els efectes universals es resolen en causes universals. Altres diuen que és un flagell de Déu)

18. SIERRA i VALENTÍ, Xavier. “Les concepcions sobrenaturals de les malalties a través de la història”. A: *Gimbernat* [Barcelona], 2020; 72: 11-30.

19. “*Et ideo erit baptizanda nomine pudendagra: quia primo incipit in pudibundis: que sic describi potest. pudendagra est defoedatio universalis cutis corporis cum dolore et excoriatione modica*”

(i crec que es podria batejar amb el nom de pudendagra, ja que comença a les parts pudendes, i així es pot descriure la pudendagra com una impuresa de la pell del tot el cos amb dolor i excoriació moderada)

20. “*a pustulis crustosis humidis exq̄b exibat humiditas favo mellis similis (..) similis granis ficuum rotunda et dura*”

(una pústula crostosa i humida que exudava humitat semblant a la d'una bresca de mel (...) semblant als grans d'una figa, rodona i dura)

21. “*venit mihi in mentem aliquas particulares curas enarrare, ut dictis medicorum in supradicto tractatu positis maior fides adhibeatur*”

(em va venir al cap explicar alguns dels casos que he tractat, a fi que es pugui concedir més confiança al que diuen els metges en el tractat precedent)

22. PENNUTO, Concetta. “Confiance et espoir de guérison: Gaspar Torrella, médecin de la pudendagra”. A: *Histoire, médecine et santé*, 2016; 9: 91-108.

23. “*...infectio incepit apparere in virga vt solet vt plurimus aliis euenire nam sequenti die apparuit vlcus in virga cum quadam duricie longa tendente versus inguina admodus radii cum sorditie et virulentia...*”

(la infecció va aparèixer al penis com sol fer i després d'altres fets, en els següents dies va aparèixer una úlcera dura al penis que tendia a irradiar a l'engonal de manera sorda i virulenta)

24. Una d'elles és la causa de que s'hagués infectat al primer contacte sexual i perquè ell no havia infectat a altres dones amb les que havia tingut relacions posteriorment. La resposta del metge no es fa esperar:

“Quaesivit unde erat quod ipse fuit infectus in primo contactu et eo infecto non infect mulieres sanas ex pluribus contactibus, cui dixi quod non debebat admirari. Nam viri erant calidiores mulieribus et habent poros apertos in membro virili et vapores a matrice corrupti elevati eum [sic] celerius corrumpunt. Quare cavendum est a cohitu cum muliere infecta. Mulier vero quia frigidior non sic inficitur, nisi fortasse ex crebro usu cum viro infecto. Nam matrix est frigida et sicca densa minimeque lesionis receptiva semen etiam viri infecti ab ea susceptum celerius eicitur aut contusum quiescens extinguitur”.

(He contestat que no havia de sorprendre's ja que els homes són més calents que les dones, els porus del membre viril estan oberts i els vapors corromputs que exhala la matriu els lesions més ràpid. Per això cal evitar les relacions amb una dona infectada. La dona, com que és més freda, no es contamina, a menys que no tingui relacions freqüents amb un home infectat. En efecte, la matriu és freda, seca, densa i no rep la lesió. Per altra banda, la llavor rebuda d'un home infectat s'expulsa bastant ràpidament i s'aplasta i es destrueix)

25. *“ab omnibus evitabatur propter defoedationem maximam faciei, nam tota facies videbatur morfeata morfeis rubeis”* (tothom l'evitava a causa de la gran desfiguració de la cara, enterament coberta per morfea amb taques vermelles). Sota la confusa denominació de morfea es designa lesions de color blanquinós, semblant a l'ivori.

26. *“quem bonis verbis, rationibus et experimentis consolavi atque ei, permittente deo, perfectam in brevi tempore sanitatem pollicitus fui”.*

(L'he consolat amb bones paraules, raonaments i proves tretes de l'experiència i li he promès que, si Déu vol, retrobaria la salut en poc temps)

27. CARRÉ, Antònia. “Del Regiment de Sanitat a la literatura. El cas d'Arnau de Vilanova”. A: *Anuario de Estudios Medievales*, 2015; 45 (1): 233-262. (ISSN 0066-5061. doi:10.3989/aem.2015.45.1.08)

28. *“Quum erat sanus, erat pinguis, nunc vero factus est macilentus, res digna admiratione, quando ipse bene se habeat ad oblationes, et, ut ipse retulit, bene appetit, bene digerit, bene retinet, bene attrahit, bene expellit, in regione epatis nullum percipit nocumentum, eius operationes non sunt manifeste laesae. Item operationes cerebri habet laudabiles praeter hoc, quod non potest dormire in nocte propter dolores”*

(Quan ell estava sa, estava ben nodrit, però ara ha esdevingut magre, cosa que sorprèn, perquè menja bé i com ell diu: “tinc gana, paeixo bé, retinc bé els aliments i els expulso

bé, i no tinc cap molèstia a la zona del fetge". És evident que les funcions del seu cos no estan pas alterades. I també la funció del seu cervell podria ser lloada si no fos pels dolors que l'impedeixen dormir bé a les nits)

29. "*Nam antequam transiret mensis Octobris, ipse esset perfecte curatus et deus sit mihi testis quod ipse retulit mihi quod nocte illa dormivit ex sola ymaginatione firma et ex spe salutis*"

(Abans d'acabar el mes d'octubre, estava perfectament guarit, i Déu és testimoni que m'ha dit que, només gràcies a la seva sòlida imaginació i a l'esperança de salut, va poder dormir bé aquella nit)

30. "*Affligor, crucior, morior, anima mea quaerit exitum omni nocte. Recurri ad creatorem ac omnipotentem deum*"

(Estic abatut, pateixo, em moro, la meua ànima busca la mort totes les nits. He pregat a Déu creador i omnipotent)

31. Donem el nom literal dels diagnòstics de Torrella: "*Lepra, asafati, serpigo, essere, planta noctis, morus, variolae, verrucae, nodi, desudationes, lichenes.*"

32. ARRIZABALAGA, Jon. "*De morbo gallico cum alliis: Another incunabular edition of Gaspar Torrella's Tractatus cum consiliis contra pudendagram seu morbum gallicum (1497)*" A: *La Bibliofilia*, 1987: 89 (2): 145-157.

33. ASTRUC, Jean. *De morbis venereis. Libri novem. Tomus I.* París: Editio Altera, 1740.

34. ARRIZABALAGA, Jon. "Francisco López de Villalobos (c.1473-c.1549), médico cortesano". A: *Dynamis acta Hisp. Med. Sci. Hist. Illus.*, 2002; 22: 29-58.

35. SIERRA VALENTÍ, Xavier. "El Tratado de López de Villalobos y los primeros años de la sífilis en Europa". A: SIERRA VALENTÍ, Xavier. *Homenaje a López de Villalobos. V Centenario del Tratado de las pestíferas bubas.* Madrid: Ed Saned. 2000, p. 5-21.

36. LÓPEZ DE VILLALOBOS F. Del licenciado De Villalobos sobre las contagiosas y malditas bubas. Estoria e Medicina (versión original) A: SIERRA VALENTÍ, Xavier. *Homenaje a López de Villalobos. V Centenario del Tratado de las pestíferas bubas.* Madrid: Ed Saned, 2000, p. 21-32.

37. ARRIZABALAGA, Jon. "Els metges valencians d'Alexandre VI i Cèsar durant l'aparició del «mal francès» a Europa, i els primers tractats sobre la malaltia". A: *Cèsar Borja, cinc-cents anys després (1507-2007). Tres estudis i una antologia.* València: Tres i Quatre S.L.; Institut Internacional d'Estudis Borgians, 2009, p. 99-130. ISBN 978-84-7502-820-0.

38. PANIAGUA, Juan Antonio. "Clínica del Renacimiento". A: LAÍN ENTRALGO, Pedro. *Historia Universal de la Medicina.* 8 vol. Barcelona: Salvat editores SA, 1972, v 4, p. 87-105.

39. FRACASTOR Jérôme, *De contagione, contagiosis morbis et curatione.* Venetiis: apud Iuntas, 1546.

40. Voltaire va recollir aquesta disposició en *L'homme aux quarante écus*, tot i que dona equivocadament la data de 1497: *Le parlement de Paris, toujours zélé pour le bien public, fut le premier qui donna un arrêt contre la vérole, en 1497.*

Posteriorment, en un article titulat *Lèpre et vérole* va esmenar l'error i situa el decret del parlament de París amb la data correcta: *Le parlement de Paris rendit, le 6 mars 1696, un arrêt par lequel tous les vérolés qui n'étaient pas bourgeois de Paris, eussent à sortir dans vingt-quatre heures, sous peine d'être pendus.*

41. CHEVALLIER, Jacques. "The arrival of the "grand pox" at the hôtel-Dieu de Lyon". A: *Hist Sci Med.*, 2008; 42 (1): 29-38.
42. "Com a mesura de protecció de la malaltia vinguda de França i d'altres països estrangers, tota dona de mala vida s'haurà d'abstenir del vici i del pecat veneri, i treballar per guanyar el seu pa, sota pena de ser marcada a la galta amb un ferro roent i desterrada"
43. KNELL, Robert. "Syphilis in Renaissance Europe: rapid evolution of an introduced sexually transmitted disease?". A: *Proc. R. Soc. Lond.*, 2004; 271: 174-176.
44. QUÉTEL, Claude. *History of syphilis... op. cit.*, p. 50.
45. SUCUNZA SÁEZ, David. "L'estrany cas del guaiac" [En línia]. *Mètode 88*. Universitat de València. Consultable a: <https://metode.cat/revistes-metode/article/lestrany-cas-del-guaiac.html?_ga=2.140304563.1280583801.1597657962-21916500.1592926794> [Consulta: 17 agost 2020].
46. SIERRA VALENTÍ, Xavier. Un dermatòleg en el museu (blog): El guayaco (y III): la importació, un gran negoci [En línia]. Consultable a: <<https://xsierrav.blogspot.com/2019/07/el-guayaco-y-iii-la-importacion-un-gran.html?spref=tw>> [Consulta: 17 agost 2020].
47. SIERRA VALENTÍ, Xavier. "Quevedo, la sífilis y el Hospital de Antón Martín". A: *Enf. Trans. Sex.*, 1996; 2: 83-84.
48. PENNUTO, Concetta. "Confiance et espoir de guérison: Gaspar Torrella, médecin de la pudendagra"... *op. cit.*, p. 91-108.
49. "*confidentia pertinet ad virtutem imaginativam fortiter imaginantem et opinionem firmam sibi facientem de re aliqua, quod certitudinaliter sibi prodesse debeat, ita quod confidentia est animae rationalis quaedam affectio impactio ex opinione procedens rei alicuius desideratae conferentis vel profuturae, sive sit medicina, sive exorcisma, oratio vel incantatio, quae plurimum in aegrotantis salute conferre videtur.*"

(La confiança pertany a la virtut imaginativa que actua amb força i conforma una opinió sòlida sobre alguna cosa, que, certament, li ha de ser útil. Així, la confiança és una afecció de l'ànima racional, nascuda de la idea de quelcom esperat que és útil i saludable, tant si és una medicina o un exorcisme o un discurs o un encantament, que sembla aportar molt a la salut del pacient).

50. "ait enim Plato. Cum mens humana rem aliquam quanvis naturaliter non iuuantem sibi prodesse certificaverit: ex sola mentis intensione corpus re illa iuatur".

(Diu Plató: Quan l'esperit humà ha assegurat que una cosa li és útil, encara que no sigui útil en si mateixa, aquesta cosa serà útil al cos per la sola força de l'esperit humà).

51. KIZER, Saúl. "Maimónides: Sabio de la relación médico-paciente". A: *Rev Obstet Ginecol Venez*, 2010; 70(3): 145-147. [En línia]. Consultable a: <http://ve.scielo.org/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0048-77322010000300001&lng=es&nrm=iso>. ISSN 0048-7732. [Consulta: 25 agost 2020].
52. LAÍN ENTRALGO, Pedro. *La relación médico-enfermo: Historia y teoría*. Madrid: Revista de Occidente, 1964, p. 133.
53. SIERRA i VALENTÍ, Xavier. "El Tratado de López de Villalobos y los primeros años de la sífilis en Europa"... *op. cit.*, p. 5-21.
54. HERZLICH, Claudine; PIERRET, Janine. *Malades de hier, malades d'aujourd'hui*. Paris: Ed. Payot, 1991, p. 237.